

УДК 821.161.2-92"18"(092)

DOI <https://doi.org/10.15407/nz2021.05.1104>

УКРАЇНЕЦЬ У ГАЛИЦЬКОМУ «СИБІРУ»: ШТРИХИ ДО ПОРТРЕТА ВОЛОДИМИРА НАВРОЦЬКОГО (1847—1882)

Людмила БЕЛІНСЬКА

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4716-6011>

кандидатка історичних наук,
завідувачка кафедрою соціокультурного менеджменту,
Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, 79000, м. Львів, Україна,
e-mail: ludmyla.belinska@gmail.com

В умовах незалежної української держави актуальною видається можливість вітчизняним науковцям повертати імена активних громадських діячів попередніх часів, які зробили внесок у розвиток українського націєтворення. У статті висвітлено просвітницьку, національно-культурницьку працю українського публіциста Володимира Навроцького, який в умовах етнографічного і політичного польсько-українського пограниччя будив у галицьких українців — громадян Австро-Угорської імперії — почуття національної ідентичності. За українську позицію польський ставленик австрійського уряду А. Голуховський вислав В. Навроцького зі Східної Галичини до Ряшева, з несприятливим кліматом та виснажливими умовами служби, околиці якого називали «галицьким Сибіром».

Мета статті — розкрити феномен Володимира Навроцького як промотора «органічної праці» для народу.

Об'єктом дослідження є процес формування інтелектуальної національної свідомості галицьких українців у другій половині XIX ст., а *предметом* — громадська, публіцистична діяльність В. Навроцького.

Методологічну основу праці становлять принципи об'єктивності та історизму. Для опрацювання архівного, етнографічного й економічного матеріалу були використані методи типологічного, комплексного та ретроспективного аналізу, історичної реконструкції тощо.

Ключові слова: галицькі українці, громадська активність, В. Навроцький, Ряшів, родина, просвіта.

Ludmyla BELINSKA

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4716-6011>

Candidate of Historical Sciences (= Ph. D. in history),

Head of the Department of Sociocultural Management

Ivan Franko National University of Lviv,

1, Universytetska Str., 79000, Lviv, Ukraine,

e-mail: ludmyla.belinska@gmail.com

A UKRAINIAN IN GALICIAN «SIBERIA»: SOME INFORMATION TO THE PORTRAIT OF VOLODYMYR NAVROTSKYJ (1847—1882)

In the conditions of independent Ukraine, it seems relevant for Ukrainian scientists to return the names of socially active figures of past times who are contributed to the development of Ukrainian nationalization. Often the selfless, sacrificial actions of the Ukrainian intellectuals are not fully appreciated, there are no detailed analytical portraits of the genus from which they originate. One of the talented publicists, ethnographers, extras is the name of Volodymyr Navrotskyj. There is a repeated mistake regarding his personal data in the scientific literature like Volodymyr Andrejovich Navrotskyi, not Mikhailovich. The *purpose of this article* is to correct this mistake, to reveal the phenomenon of Volodymyr Navrotskyi as a promoter of «organic labor» for the people. The *object* of the research is the process of formation of the national consciousness of Galician Ukrainians by the intelligentsia in the second half of the XIX century, and the *subject* — public, journalistic activities of V. Navrotskyi. The *methodological basis* of the work is the principles of objectivity and historicism. To study archival, ethnographic, and epistolary material were used methods typological, complex and retrospective analysis, historical reconstruction, etc.

V. Navrotskyj's work consisted of endless cold and hungry commissions on «Galician Siberia», which did not bring any wealth. The authorities removed the fines for the posts without his permission from Ukrainian newspapers. V. Navrotskyi was in national isolation in Ryashiv when the only source of communication was correspondence with friends and family. Ostap Terletsyj, Volodymyr Shashkevych, Meliton Buchynsky had remained best friends for him. Thanks to correspondence with such interesting and famous people we can recreate the living conditions of V. Navrotsky's stay in Ryashiv, his emotional experiences, torment, longing, blows of fate, and the formation of economic, political, national worldview. Mykhailo Drahomanov was one of the recipients of the all-Ukrainian scale. In addition to lively correspondence, they had a meeting, which Drahomanov later mentioned in the «Austro-Hungarian memories».

Keywords: Galician Ukrainians, V. Navrotskyi, anti-drinking activity, family, enlightenment.

Вступ. В умовах незалежної української держави з'явилася можливість вітчизняним науковцям повертати імена активних громадських діячів попередніх епох, які зробили внесок у розвиток української справи. Саме це є метою нашої статті. Завдяки детальним генеалогічним дослідженням вдалося виправити помилку, яка стосувалася особистісних даних Володимира Андрійовича Навроцького (а не Михайловича), який був талановитим публіцистом, етнографом, статистом.

Володимир Навроцький відомий у широких політичних, економічних, громадських колах галицьких українців. Іван Франко видав праці В. Навроцького, про нього залишили спогади і дослідження О. Терлецький, В. Барвінський, М. Бучинський, М. Возняк, М. Драгоманов, Є. Олесницький, І. Витанович. Важливу роль у збереженні епістолярної спадщини Навроцьких відіграв Кирило Студинський. Він видав листування М. Драгоманова з В. Навроцьким, написавши свою передмову. В Центральному державному історичному архіві м. Львова зберігаються листи Володимира Навроцького до його доброго друга і товариша Мелітона Бучинського. Їх теж опрацьовував К. Студинський, і написав цікавий коментар та аналіз того листування. Якщо Остап Терлецький подає життя В. Навроцького як публічного діяча, з вкрапленнями особистого, то листи до Мелітона Бучинського Данила Тянякевича допомагають відтворити емоційну, душевну сторону життя людини, особисто дуже мало щасливої, самотньої, яка всі сили віддала українському, громадському. Єдиною відрадою для нього були далекі товариші, які у листах звіряли йому найпотаємніші мрії і дбали про національне визволення українців і родина.

Методологічною основою нашого дослідження є принципи об'єктивності та історизму. Для опрацювання архівного, етнографічного й економічного матеріалу були використані методи типологічного, комплексного та ретроспективного аналізів, історичної реконструкції тощо.

Основна частина. Володимир Навроцький народився 1847 р. у селі Котузів Бережанського повіту (нині Терехівський район Тернопільської області), походить з греко-католицького шляхетського роду, а його батько о. Андрій служив помічником пароха. Обставини домашнього життя були досить важкими, родина жила скромно, бо парафія в с. Ко-

тузові, а потім в с. Голгоцах, великого прибутку не приносили. Однак спогади про с. Котузів будуть Навроцькому милими і дорогими, як і звичай цього краю, які він описав у праці «Весілля в Котузові».

Найбільше відомостей про життя, переживання, труднощі В. Навроцького ми дізнаємося з родинного листування. Про походження і життя В. Навроцького читаємо у листі Івана Навроцького (швагера В. Навроцького, чоловіка його сестри Йоанни) до Івана Франка від 17 вересня 1884 р. «Володимир народився 18 листопада 1847 р. у Котузові...» у [1, арк. 263—268] у родині о. Андрія Навроцького і Марії з Целевичів. Батьки назвали первістка Володимиром, на честь хрестителя Русі. Однокурсники о. Андрія, діячі «Руської трійці» також називали синів слов'янськими княжими іменами з Великої України за модою 1845—1870 рр. Імена дітей відображали національний характер свідомості їхніх батьків. Найпоширенішими іменами часів Київської Русі були Володимир і Ярослав. Маркіян Шашкевич назвав сина Володимиром, Я. Головацький — Ярославом, а доньку — Ольгою [2].

Джерелом інформації про уподобання Володимира Навроцького стали листи сестри Олександри та її спогади, написані до наймолодшого брата Василя від 19 березня 1884 р. у річницю смерті В. Навроцького. Вони зберігаються у фонді Івана Франка № 3 у відділі рукописів Інституту літератури НАН України ім. Т. Шевченка у Києві. Олесь пише: «Влодзьо був четвертою дитиною своїх родичів (батьків. — Л. Б.): старші були дівчата, тож син був дуже пожаданий» [3]. Попри те, що був дуже несміливий, скромний, рідних дивувало, що у шкільних свідченнях за поведінку отримував оцінку «свавільний».

З дому у майбутнє життя Володимир Навроцький виніс не лише глибоку любов до освіти, науки, праці, а й кращі традиції виховання, засновані на пошані до батьків. Коли до Навроцьких приїхав знайомий священник о. Андрія зі своїм сином, хлопець повів себе негарно — закурив при батьках Володимира «довгого цибуха». Така негідна поведінка колеги обурила Навроцького і він припинив з ним товаришувати. Батьки залишалися найдорожчими і найсвятішими людьми.

Володимир закінчив гімназію у Станіславові 1866 р. Українську позицію Навроцький виявив ще у станіславській гімназії, заснувавши з найкращим дру-

гом Остапом Терлецьким громаду «руських школярів», до якої ввійшло 15 гімназистів [4].

Громада виникла як протест проти тотального вживання польської мови викладання. О. Терлецький про заснування громади згадував так: «З-поміж громади виступив високий, сухий та тонкий студент в окулярах. Він був спокійний, холодний, майже байдужий, говорив сухо і коротко, часом надумуючись, якби боявся, щоб не сказати зайвого слова, яке б хтось міг би уважити зайвою фразою. Його веселі очі і високе рівне чоло свідчило про бистрий розум. Виступав він сміло, але не вириваючись, якби знав, що в цілім товаристві нема йому рівного, і що хтось і говорив, усе таки йому припаде сказати рішуче слово. Спочатку довгі його руки якби заважали йому; він не знав, що з ними зробити, і перекладав їх на всі сторони, але й руки швидко заспокоїлися на грудях, і він, як із каменю витесаний, стояв на одному місці, доки не скінчив своєї, одностайним голосом виголошеної бесіди. Студент сей називався Володимир Навроцький» [5, с. 24—25]. Він казав, що «...на нас, галичанах, лежить подвійний обов'язок. Раз — робити свою роботу для галицького народу. А другий раз — помагати нашим українським землякам у їх боротьбі з московським деспотизмом. В Галичині виходять два наші видання «Мета» і «Руська Читальня». Їх мусимо підтримувати, тобто пренумерувати. Мусимо заложити громадську бібліотеку. На бібліотеку і інші громадські видатки треба грошей; треба найняти громадську хату... На ці видатки мусимо заложити громадську касу, що має повстати з місячних вкладок кожного громадянина. А мусимо також пізнати і народ, котрому хочемо служити, мусимо пізнати його гадки, мусило знати куди він йде і чого хоче. Се ми можемо зробити лиш пізнанням зібраної уже усної словесності і дальшим збиранням народних пісень і казок, вивченням народних звичаїв і обрядів» [5, с. 24—25]. Усна програма-мінімум згодом переросла в статут.

В. Навроцькому був притаманний тверезий спосіб мислення і глибокий патріотизм. Він мав критично-аналітичний розум, що став головною силою його таланту і зробив відомим аналітиком суспільно-економічного життя. Сатира, іронія і сарказм теж характеризували Навроцького, за що товариші прозвали його «Бузько».

Життя В. Навроцького збіглося з добою широко-го розквіту громад української молоді. Таємно утво-

рені з метою самоосвіти гуртки видавали рукописні газети, зокрема «Зірка» (1865—1867), гімназисти збиралися на засідання і обговорювали перші літературні спроби, декламували твори Т. Шевченка, Ю. Федьковича. З найпомітніших творів, написаних у рукописному часописі «Зірка» — «Посмертне слово літературі галичсько-общерусской», «Монах» — Стебельського, «Сборник літературний «Галицько-русской Матрици, випуск 1869 р. і его україноманські тенденції», «Наша історіографія і помилка астрономічна п. Шараневича. Поезія». В. Навроцький пише: «Не досить нам з різних джерел стягнути купу історичних фактів і списати їх хронологічним порядком один за другим; треба з поодиноких фактів, як їх нам уже подають хронічки, вивести якісь загальні заключення; треба подати нам повний живий образ давньої життя нашого народ треба через гуцу поодиноких фактів прорізати дорогу, якою йшла історія, і треба, щоб не читали ми своєї історії, як історію чужого нам незнакогого народу; винайти нитку, котра б нашу давню минувшу жизнь вязала з нашою теперішньою; треба бути окрім хронографа — і філософом» [6].

В. Навроцький запропонував гімназістам-громадівцям одягати сардаки, киптарі, опончі та полотнянки, які носять селяни. Це має зблизити молодь з простими людьми, як це робили в Наддніпрянській Україні «хлопомани». О. Терлецький писав І. Франкові: «Навроцький був тоді серед станіславської молоді тим, хто своєю енергією і витривалістю піддержав молодіж» [7, с. 10].

Після закінчення навчання у гімназії батько хотів, щоб син продовжив його справу і став священиком. Ця ідея була Володимирові неприйнятна, але задля батьків спробував вступити до духовної семінарії. У листі від 12 вересня 1866 р. до товариша Мелітона Бучинського він писав, що йому заздрить, бо той може собі вільно обирати світські студії, а йому судилося «сидіти взаперті та нишком згадувать про волю» [5, с. 26]. Однак перечити батькові Володимир не думав, «ніколи не противився волі родичів і знав також, що отець не має на удержання його на іншим відділі, рішився кінчити богословіє» [3].

Можливо, батько мав рацію у своєму бажанні, бо світське життя Володимира було, як писав Іван Франко, було сповнене бідності, слабості і праці. Однак Володимира до семінарії, де було безкоштов-

не навчання, не прийняли, оскільки не мав добро-го слуху. Отець Андрій «розгнівався на консисто-рських, записав його на відділ правничий» [3].

Таким чином на правничому факультеті Львів-ського університету опинився здібний студент. Зго-дом Володимир зізнався сестрі Олесі, що «не знає, як би мав видержати в мурах семінарських. Дуже прикрє враження на нього зробило, як пішов до се-мінарії відвідувати свояків. Навіть прикра йому була гадка, що і він мав там зіставатися» [3].

У Львові В. Навроцький поринув у навчання, за-ймався, крім права, етнографією, яка дала початок його зацікавленням суспільно-економічними пита-ннями. Важливою допомогою у розширенні світогля-ду студента були іноземні мови. Крім обов'язкової німецької він знав французьку, італійську, згодом, у тридцять років, вчив іврит.

Громадська діяльність захопила В. Навроцького у Львові не менше, ніж наука. Він прилучився до так званих «молодих народовців», які тримали громад-ські справи на своїх плечах, велися власними силами і «дір'явими кишнями». З усієї Галичини на навчан-ня до Львова приїхали М. Бучинський з Станіслава, брати Олександр і Осип Барвінські, А. Січинський-Безноженко, В. Ганкевич з Тернополя, О. Огонов-ський з Бережан, з Перемишля І. Верхратський, К. Лучаківський та багато інших. Вони склали зго-дом цвіт українства.

Студентське життя Володимира, як і багатьох ін-ших, було важким через голод і холод. «Хоч дуже бі-дував, сам ніколи не скаржився, коли приїжджав до-дому, був дуже збіднілий, немов схорований. А якщо коли і оповів про свою біду мені, — пише Олеся, — то в спосіб комічний, веселий. Мені сльози не раз з того ставали, що він так бідує, але повторити того я не могла нікому, бо гнівався і грозив, що більше мені ніколи нічого не розкаже» [3, арк. 48].

Батько, о. Андрій, незважаючи на невеликі стат-ки і немалу кількість дітей, посилав синові гроші. Їх, можливо, і вистачало б на пристойне проживан-ня, однак велику їх кількість Володимир витрачав на громадські справи. Побутове і матеріальне життя студента були для нього другорядними, коли йшло-ся про книжку чи громадські справи. Це призвело згодом до боргів. Іван Франко писав, що був він та-кою людиною, що «не могла довго обертатися в кру-зі особистих інтересів, але завсіди вибігала на поле

загальних партійних і народних потреб і змагань» [8, с. 340].

Кошти витрачав й на книжки. У його щоденни-ку є запис від 17 листопада 1869 р.: «...В печі у мене горить, буду варив перший раз кулешу, влас-тине житню лемішку. Пів фунта житньої муки ко-штувало 4 крейцари, а того самого дня купив теж у антиквара, щоб заспокоїти й голод книжки — й то книжки досить сухого змісту, але важної, для еконо-мічних зацікавлень — «Карту залізниць по москов-ськи», за яку заплатив 20 крейцарів» [5, с. 28].

Отець Андрій відвідував сина у Львові, бачив бід-ність, але зарадити не міг, в родину було ще восьме-ро дітей. «Одного разу тато були у нього і побачи-ли його ліжко без подушки. Було їх двох і утримува-ли якогось слабого колегу: клали сінники на землю, щоб могли всі три спати. На тім протязі між вікном і дверима набув болю зубів на ціле життя» [5, с. 28]. У листі до Олесі писав: «Був то такий час, що мала склянка кави мусила мені по цілих місяцях стати за цілий обід і взагалі за теплу страву, і то — часом навіть в кредит, котрий я мав у віденській кав'ярні. Життя таке було також причиною, що мої науки на університеті в останніх роках не йшли так добре, як я собі жичив, і що, на кінець, аби прийти якнайборше до суду, як Татунцьо собі тоді жичили, вступив зараз по останнім екзамені до фінансів, тобто до такого за-воду, о котрім до того ніколи не мислив. Під зиму, з причини того, що мій одяг кінчив власне своє довге й мізерне життя, а на новий не було грошей, мусив я його віддати спілці лихварів, котрі зобов'язалися мені потрібне доставити, але, розуміється, за добру ціну (щось 50 р.) з грубим процентом (120%)» [3, арк. 27]. Таким чином нові борги оплачували лише нові проценти.

Однак ніякі власні проблеми, бідність, голод не відірвали В. Навроцького від громадських справ. В університетські часи громадське життя галицьких українців перебувало в деякому занепаді. Фінансо-ву кризу переживав орган народовців «Мета», під-кошувала боротьба з москвофільством. Поява мо-лодого, талановитого покоління українських гали-чан у Львівському університеті внесла нову течію у громадівський рух. Вони порозумілися з громадів-цями М. Коссаком, К. Сушкевичем, В. Шашкеви-чем, О. Партицьким, відновили львівську громаду і заснували замість «Мети» новий орган «Правда»,

яка протистояла москвофілам, стояла на поборницьких засадах і була спільною для наддніпрянців і галичан. Зв'язковим між галичанами і наддніпрянцями став П. Куліш, який підтримував часопис матеріально. В. Навроцький став активним автором новоствореного часопису. У «Правді» він взяв на себе дописи про земельні справи та народні, друкував критичні статті під псевдонімом Василь Н., Онисим, Сіроманець. Його критика насамперед спрямовувалась на москвофілів, а сфера зацікавлень пов'язана з живою народною мовою. Володимир був найдіяльнішим і найцікавішим співробітником, часто на нього лягав весь тягар найчорнішої редакційної роботи, готував чужі рукописи до друку, робив коректу. «Правда» стала літературно-науковим органом. П. Куліш прагнув, щоб галицька політика не обговорювалася на сторінках газети, вимагав лише літературних дописів, нарікав, що в Галичині нема письменницьких талантів. Прагненням львівських народовців було намагання дискутувати на суспільно-політичні теми, розвивати національну свідомість. У 1869 р. Куліш припинив фінансування «Правди». В. Навроцький ще рік намагався видавати газету, вільну від автократичних наказів Куліша, однак не зміг.

Потреба висвітлювати проблеми практичного життя, правдиве становище селянства, причини зuboжіння була нагальною. Навроцький закликав молодь звернути увагу, крім літератури і етнографії, на соціальне та економічне становище народу, бо розумів, що без економічної самостійності не буде ні політичної, ні культурної.

І. Франко про ті часи так писав: «Всіх очі були звернені на високу політику, всі слідили за тим, що робиться на Балканах, у Лондоні, в Берліні; що діялося у нас вдома — се не обходило нікого. А дома... лихва руйнувала народ, ліцитації сипалися тисячами, банки розкидали свої павукові сіті, недобори йшли одні за одними, нужда збільшилася страшенно» [8, с. 341]. Тому В. Навроцький стримував своїх товаришів від того, щоб вони, не підготовлені і недосвідчені, пускалися «на бистру воду політики», а починали з «власної хати». Від пізнання суспільних відносин в Галичині, від виправлення внутрішнього ладу, організації дисципліни знизу і догори, а не навпаки. К. Левицький не розгледів правдивої позиції Навроцького і закидав, що останній «боявся піднести

політичну думку й утвердити її в нашій інтелігенції» [11, с. 101], а зробив це лишень В. Барвінський.

У 1868 р. галицькі українці заснували товариство «Просвіта». 25 листопада 1868 р. В. Навроцький отримав запрошення на збори товариства [3]. Метою новоствореної організації було: «Спомагати народну просвіту в напрямках моральним і політичним через видавання практичних книжок, брошур в тій мові, якою нарід говорить, бо кожний нарід, що хоче добитися самостійності, мусить дбати передовсім про те, щоби нижчі верстви суспільства, народні маси піднести до тої степені просвіти, щоби ця народна маса почула себе членом народного організму, відчула своє горожанське й національне достоїнство і узнала потребу існування нації, як окремішньої народної індивідуальності; бо ніхто інший, а маса народу є підставою усього» [12, с. 16—18]. Очевидно, що серед перших 64-х членів, які зійшлися на перші збори «Просвіти», був В. Навроцький. Він став одним з найактивніших членів, співпрацював у перших видавництвах, у 1870—1872 рр. був секретарем товариства.

Та найдіяльніший і найпопулярніший був В. Навроцький серед тодішньої молоді. Він один із засновників 1871 р. і голова академічного товариства «Дружній лихвар». Гурток постав як противага єдиному студентському об'єднанню «Академіческий Кружок», де панував москвофільський напрямок. Галицьких українських студентів було згуртовано для української народної справи.

Важливим завданням для В. Навроцького було відновлення журналу «Правда», який відновили як літературно-політичний всеукраїнський орган. Замість П. Куліша наддніпрянців представляв М. Драгоманов. Завданням «Правди» були публікації «з виключенням всієї позакраєвої політики, щоби вона обіймала в собі тільки поважні, на студіях оперті справи спеціалістів, а іменню з статистики, економії Галичини, історії розвою шкіл, історії і статистики інституцій народних, історії нашої журналістики і політики» [12].

Студентські роки В. Навроцького були присвячені перш за все громадській діяльності. Закінчивши навчання 1872 р., він не мав можливості стати суддею чи адвокатом і змушений був погодитися на скромну посаду державного фінансового інспектора в Ряшеві (нині м. Жешув, Польща).

До Ряшева В. Навроцького вислала польська влада за громадсько-політичну діяльність. Він був ідеологом «органічної праці на користь народу». Переїзд до Ряшева не згасив зацікавлення соціально-економічним життям Галичини, тим більше, що його народовські погляди і патріотичне виховання з дому цьому сприяли.

Посада в Ряшеві — це було заслання до «галицького Сибіру». Неодноразово писав подання В. Навроцький, щоб його перевели в Галичину, однак марно. «Коли загнали його на мазури, завдали йому найтяжчий удар. Тоді відняли йому все, що було йому миле, дороге. Розлучили його з родиною, до котрої був так тісно прив'язаний гарячою любов'ю, відняли йому рідну землю, рідну мову, чим дорожив він більше, як найбільшим скарбом. Вічно думав, що лиш коротко там залишиться, що незабаром привітає рідні ниви, сади, городи, безнастанно живив надію, що осяде між своїми людьми, почує голос лебединої пісні руської», — згадувала Олеся Навроцька [3].

Багато чому у своїх поневіряннях публіцист «завдячує» графу Агенору Голуховському, який був губернатором Галичини, у 1866—1867 і 1871—1875 — намісником Галичини. Він стояв на чолі польських магнатських родів, що були не лише станом, а й кровною ріднею австрійської династії Габсбургів.

Праця В. Навроцького полягала в безконечних холодних і голодних комісіях по «галицькому Сибіру», яка не приносила жодних статків. Так звані «дисциплінарки», тобто штрафи, влада знімала за дописи без її дозволу до українських газет у Росії. У листі до Данила Тянякевича В. Навроцький констатував: «Мене так, якби навмисне хотіли спаралізувати, — вислали сюди, в сторону 10 миль від залізниці найгіршої дороги, цілком за світом, від Європи Сяном з одної, а з другої границею відділену, на слідство, котре усі мої духовні сили тримає в напруженні, так що нічим іншим мислити не можу. Не читаю, бо нема де дістати навіть газет. Вже більше як місяць як тут, і ще з місяць посидіти тут мушу» [14].

У Ряшеві В. Навроцький опинився у національній ізоляції, коли єдиним джерелом спілкування залишалось листування з товаришами і родиною. Товариші та адресати В. Навроцького були щирі, віддані, згодом шановані і знані у галицькому середовищі. Потрібно зауважити, що мало хто з тодішньої молоді був задоволений з умов праці. Товариш В. На-

вроцького Володимир Шашкевич отримав працю у Тернополі. Однак був готовий поміняти Тернопіль на Ряшів, щоб працювати з В. Навроцьким разом. В. Шашкевич 16 жовтня 1876 р. пише: «Вельми Шановний Колего і Друже! Як Ви живете тамечки між мазурами і як там у бюрі? Мені в Тернополі дуже погано. В бюрі ще півбідди. Начальник молодий ще парубій, живе з нами от так по-людськи, так по крайній мірі бачиться. Окрім мене єсть ще двоє старих комісарів, один німець глухий, другий поляк німий, бо рідко словом до кого озветься. Третій жид, концепіст Ляуб. Воздух тернопільський не служить мені — так що я рішився взяти урльоуп і поїхати хоч на 6 неділь до матері. ... Чи не маєте охоти мінятися на Тернопіль — напишіть, будьте ласко, а може хто другий замінявся б зі мною з Ряшева, то мав би товариша в бюрі — було б нам обом веселіше. Пишіть скоро і чимало, а не забувайте щирого друга і колегу *Волод. Шашкевича*» [10, с. 123]. Лист В. Шашкевича звучить оптимістично, на відміну від справжнього настрою самого В. Навроцького, який з радістю помінявся б на рідний Тернопіль. Однак реальність змушувала впродовж довгих років працювати у напружених, виснажливих умовах, в холоді, вологому кліматі, у чужому оточенні, при постійному недоїданні.

Найкращими друзями залишались Остап Терлецький та Мелітон Бучинський. Завдяки листуванню з такими цікавими і відомими людьми можемо відтворити побутові умови перебування В. Навроцького у Ряшеві, його душевні переживання, муки, тугу, удари долі і становлення економічного, політичного, національного світогляду. До адресатів всеукраїнського масштабу належав Михайло Драгоманов. Крім жвавого листування у них була зустріч, про яку Драгоманов згадував згодом в «Австро-Угорських споминах» у Ряшеві, де після університету працював Володимир. «В західній Галичині я мусів зупинитися у Жешові, щоб побачитися з Навроцьким, якого «для пользи служби» граф А. Голуховський переніс туди зі Львова, на велику шкоду для «Правди» [11, с. 284].

В. Навроцький друкував свої статті у «Правді», «Ділі», «Киевском телеграфі», «Вестнике Європи», «Одесском вестнике», статті В. Навроцького побачили світ у Львові, Женеві, Києві, Одесі. Під час листування з М. Драгомановим та О. Терлецьким зізна-

вався, що йому важко розібратися у суперечностях соціалістичних доктрин, бо, з одного боку, там були приманливі гасла демократії, а з іншого — водночас існує заперечення демократії та національності, які викликали в багатьох недовіру [4, с. 5]. Тісний зв'язок з селянством, правдива картина його виживання, наводила на думку, що в реальному житті, поза університетською кафедрою, соціалізм є нездійсненною мрією.

Громадянським подвигом В. Навроцького було те, що, незважаючи на неможливі обставини, у Ряшеві він написав та опублікував у львівській «Правді», «Ділі» більшість своїх статей на актуальні теми простого люду. Звертаючись до свого товариша Володимира Барвінського — редактора газети «Правда», публіцист писав: «Не раз я чув про співаків, що раділи б, коли співають на сцені, мати своє ухо на долі, межі публікою. Я, будучи тепер межі публікою, стою у такому відношенні до відділу, як ухо співака, і тому повинні ви до моїх уваг прислухатися з більшою увагою, як звичайного ви ділового» [12, арк. 11].

У газеті «Діло» 31 травня 1880 р., під псевдонімом Онисим опублікував вірш «Огнева сторожа», що став національним гімном для галицьких русинів. Огнева сторожа — це інтелігенція, кращі сини народу, які повинні стояти на сторожі народного життя, просвіти, національної свідомості. Саме внутрішнє відчуття обов'язку перед народом в української інтелігенції, прагнення освіти для народу, кращої економічної ситуації свідчать про зародження серед українців початків модерної нації.

Значний інтерес у В. Навроцького викликало минуле українських земель — він цікавився Галичем. У записній книжці за 1878 р. міститься конспект історії Галича, Київської Русі, описані події 1169 р., коли Андрій Боголюбський зруйнував Київ [3].

Через невлаштований побут, зайнятість громадськими справами він довго не одружувався. Його дружиною стала поляка Марія Дзбанська, яка прихильно ставилася до русинства. Хоча Володимир Навроцький отримував невелику платню, підтримував батьків у Голгочах. Зокрема, опікуватися молодшим братом Костянтином, якого забрав до Ряшева і оплачував навчання у гімназії. Володимира Навроцького доля випробувала ревізією з обшуком у домі і конфіскацією «забороненої літератури», що

додало неприємностей публіцистові і злякало дружину. У листі до М. Бучинського Навроцький писав про реакцію Марії на ревізію: «Ти можеш бути рад, що не маєш такого артикулу в своїй хаті тоді, як була у Тебе страшна ревізія; була би Тебе затопила в сльозах так, як моя. Ледве її переконав, що тут не розходиться о ніяке повстання і що мене навіть не покличуть до суду, і вже не повішуть [3].

Ревізію спровокувало листування з М. Драгомановим, який закликав до співробітництва у «Громаді». «Ціла історія з ревізією не була така трагічна. Ревізія виглядала досить комічно, бо листи, писані по-руськи, руськими літерами, мусять піти аж до Львова, з причини, що їх тут ніхто не може відчитати. Забрали у мене стару наукову книжку, з якої я ще учився до правничого екзамену, листи Бучинського» [3]. Насправді з книг забрали 22 і 23 томи «Руської бібліотеки», брошуру М. Драгоманова «Турки внутрішні і зовнішні», «Утопія» Т. Моруса. Книжки наукового характеру з економіки, статистики, етнографії залишили. Комісія перетрусила шухляди бюро і столика, шафу, валізи. З листування у Навроцького забрали: 13 листів Романчука до нього, 15 листів Драгоманова, 6 листів Терлецького, 39 листів різних осіб, 2 листи до Ганкевича, 6 карток рукописів.

Хоча Володимир писав у гумористичному тоні про ревізію, вона була явищем серйозним. Комісія, яка прийшла з ревізією, вимагала, щоб Володимир віддав літературу, листи, що належали до «таємних товариств взагалі, а спеціально такі, що стояли б у зв'язку із соціалізмом». Навроцький віддав усе, що було написано українською мовою. Оскільки ні слідчий, ні протоколіст не вміли читати по-руськи, вони опечатали матеріали і забрали.

Ревізія погіршила фінансове становище родини. Через рік щасливого життя народилася донечка Наталя, але народження дитини забрало життя її матері. «Щастя як несподівано прийшло, так несподівано і зникло, писав невтішний Навроцький М. Бучинському» [5, с. 71]. Не раз у листах до сестри Олесі писав, що доля його нещаслива, однак такого удару він не чекав.

Найбільшою підтримкою Володимирові у важкі часи стала родина. У листі до Олесі він писав: «Дякую за потішення і охоту взяти мою дитину тимчасом так як за свою. Мушу тепер їздити в урядових справах, не знаю, чи буду мати хоч три дні, аби по-

їхати до вас і вернутися. Мамку (няньку. — Л. Б.) саму боявся б висилати з дитиною, а знов так же боїться везти восени, коли сльота і зимно... Чи не буду я мусів тебе запросити, аби на мій кошт приїхала сюди і забрала її собі разом з мамкою. Ти конче мусиш приїхати по мою дитину, бо за жодну ціну не пустив би її саму, я її тільки одну маю. Вона має називатись Наталія. Але ще не хрещена. Не маю жодної вільної хвили зайнятися хрестинами, баби, яка її приймала і якої потрібно доконечно при хрещенні, немає тепер в Ряшеві. Татунцьо будуть найліпше знати, чи вона потрібна, чи ні. Чи не могли б її хрестини відбутися в Голгочах без неї і без мене? Не знаю. Чи скрупули щодо релігії латинської варті того, аби на них вважати. Як вона одна в цілій нашій родині, а особливо зі мною, могла б виховуватися в латинській релігії? І що різні колізії мусіла б переходити. Прошу найдорожчого Татунця дуже о пораду в тім вигляді, який могла мати вплив на легальніші її метрики під виглядом цивільним, якби вона не в тій самій парафії була записана, в котрій уроджена?» [3, арк. 30]. Наступним його клопотом було господарство, яке вимагало часу і грошей. «Чи провадити і дальше господарство, чи вернутись до кавалерських часів? То останнє мені дуже набридло, дім маю на рік згоджений, начиння, яке мені багато коштувало, і переконався, що можна жити далеко таньше. Ти могла би мені порадити, якби приїхала на пару днів» [3, арк. 32].

Одразу після похорону дружини В. Навроцький змушений був виїхати у відрядження через австрійсько-російський кордон у справі контрабанди волів. Дуже боляче пережив Володимир смерть дружини і присвятив їй посмертно зворушливі вірші: «Умерла», «До ластівки», музику до них написав О. Нижанківський.

Цілий рік забував Володимир свій біль у важких поїздках. У листі до Олесі він писав: «Так довго Татунцьо хорували, я о сім нічого не знав. Але я був аж на границі. Жиди завезли заразу з худобою. Ти будеш мусіла більше пильнувати, аби Мамунцю не наражати понад потребу свого здоров'я. Не для радості, але з konieczности виджу, що раз дійсніше мушу оженитися знов. Мушу цю річ добре осмислити, аби в поспіху не зробити якого нерозважливого кроку, за котрий би ми потому з Талькою мали покутувати» [3, арк. 13].

Наприкінці 1879 р. Володимир одружився вдруге на полячці Анелі Гольцер. Як кажуть знайомі, зробив він це, щоб його дитина мала матір і через психічне розгублення. Анеля не змогла замінити першу дружину, а сам Навроцький цілий 1880 р. провів у нових комісіях.

Незважаючи на слабке здоров'я, Володимир часто бував у службових відрядженнях, відвідував віддалені села, які знаходилися за 60—70 км від залізниці. Результатом стали статті у львівських українських часописах про життя селянства, яке було Навроцькому достеменно відомим. Саме українському селянству він приділяв основну увагу. Стаття про шкоду алкоголю «П'янство і пропінація в Галичині» з'явилася у п'ятому числі українського збірника «Громада», с. 35. На підставі економічних підрахунків автор виявив, що 1864 р. дохід від продажу горілки давав панам 5 млн ринських, бо народ витрачав на горілку 54 млн щороку, коли прибутки селян складали 110 млн ринських. У Галичині діяли 23269 корчем. Одна корчма припадала на 233 особи, а людина споживала за рік біля 26 літрів горілки. У 1873—1883 рр. від галицьких селян було забрано за алкогольні напої 233237 господарств вартістю 23 млн гульденів. Щоб економічні, наукові тексти були зрозумілими простому люду і викликали зацікавлення, В. Навроцький писав важливі речі у вигляді казок.

«У відрядженнях Навроцький їздив впродовж місяців по далеких, диких місцях, дебрями і болотами, серед вітрів, сльоти і стужі; без відпочинку, всякої вигоди й свіжої страви, на нічлігах в чужих брудних мазурських хатах, яких стіни вічно стікали вогкістю і затравлювали повітря. Самому треба було випитати і запроголоювати покази сотень свідків. Така робота додавала ворогів — впливових капіталістів-євреїв, панів-землевласників, що переганяли з Росії степову худобу з її хворобами. Коли в розслідуванні доходило до звинувачення, вони проти Навроцького писали доноси, що він соціаліст, ворог євреїв і панів. Комісія встановила, що В. Навроцький не лише справедливо викрив порушників, а й приніс до державної скарбниці 50000 зол. ринських» [5, с. 72]. Однак польська влада навіть при таких доказах лояльності не відповідала згодою на прохання про переведення до Галичини. Не вдавалося отримати навіть літньої відпустки, щоб поправити здоров'я, яке

послаблювала бідність, туга за рідним краєм, борги. Надали відпустку лише в листопаді. Він поїхав до Криворівні, до сестри Зиновії. Але вологе гірське повітря не надто допомогло вилікувати сухоти.

У 1881 р. в родині Навроцьких народився син Семен, Сяньо, Олександр. Батько хотів, щоб він був охрещений греко-католицьким священиком, тому їздив до церкви у Залісся на Лемківщині. В дорозі сильно застудився і захворів. У листі до Олесі він писав: «Приїхавши з Криворівні, був я цілком здоровий. Але, знаєш, зашкодили мені хрестини Семка в Залісся. Погода була досить тепла, щоб не застудитись. Я взяв кожух, щоб зручно тримати хлопця, так добре зіпрів, потім порозпинався. Не чуючи холоду, вийшов з церкви. Кілька днів лежав на біль грудей в ліжку і тепер не ходжу до бюро, хоч тепер вже мені нічого не бракує. Хлопець мій (Симеон-Александр) то здоровий, то знов хворує. Має злу мамку, і від неї тільки злості учиться. Зате Тальця стала дуже гречна, хоч їй час від часу трапляються хвили дивного упору, і досить розумна, має мало товариства, ограничена Анелею і мамкою. Уміє вже накривати до столу, удає, що порохи стирає» [3]. Очевидно, що Володимир мав надію видужати і насолоджуватись, хоч і не ідеальним, але певним сімейним затишком.

Проте хвороба набирала сили, до сестри Володимир писав: «Як я в тім році постарів, бо я в тім році жию не 12, а 20, а часом і більше годин на добу, а напрацювався більше, як за ціле життя» [3].

Багатий доробок В. Навроцького, його аналітичні статті у тогочасній пресі, привернули до себе увагу Івана Франка, що цікавився культурним та науковим доробком цікавих особистостей. Небагато галицьких українців на той час досліджувало галицьке суспільство на такому багатоаспектному і науково обґрунтованому рівні, Франко дуже захоплювався аналітичними суспільно-політичними, економічними, етнографічними статтями В. Навроцького.

Деякі дослідники вважають, що за життя В. Навроцького його шляхи з Іваном Франком не перетиналися. Однак є публікації про те, що вони були особисто знайомі, навіть недовго разом мешкали у Львові [14, с. 123—124], на вулиці Лінде, 3, у 1880 р., коли В. Навроцький приїздив з Ряшева. Там було помешкання пані Ванкович. І. Франко, який переживав фінансову кризу, підселився у по-

мешкання за домовленістю Остапа Терлецького з Семеном Барановським, який платив за помешкання щомісячно 10 флоринів.

Познайомившись з В. Навроцьким, його публіцистичними, науковими працями, Франко у жовтні 1881 р. писав до Івана Белея: «Роздобудьте фотографію Навроцького, — навіть, думаю, не зле б було написати до нього самого, може б написав свою біографію. А то вмер чоловік і ніхто не буде й знати про нього» [15, с. 291]. Поет, очевидно, знав, що талановиті, самовіддані, жертвовні люди довго не живуть. Через півроку В. Навроцького, якому було всього 35 років, не стало.

Смерть В. Навроцького знайшла відгук у багатьох українців. Свої спогади про нього написав М. Драгоманов у «Громаді» — «Спомин померлого товариша Володимира Навроцького». Найшвидше оцінив геній Володимира Навроцького Іван Франко, який посмертно присвятив йому вірш «На смерть Володимира Навроцького, автора «Проїнації», «Народних шкіл», «Подвійної крейдки» [15, с. 334—335].

Висновки. Отже, постать Володимира Андрійовича Навроцького — зразок самопожертви і відданості як своєму роду, так і своєму народу. Покоління Навроцького було прикладом трансформації шляхетства у шляхетність, будило національну свідомість народу і піднімало її до рівня нації. Незважаючи на особисту ізольованість від українства і родини, особисті трагічні сторінки життя, В. Навроцький зумів залишити гідну публіцистичну, етнографічну, статистичну спадщину, яка доводила право українського народу на своїй землі трансформуватися у зрілу модерну націю. Сьогодні ми повертаємо ім'я українського патріота, заручника «галицького Сибіру» Україні.

1. Інститут літератури НАН України імені Т. Шевченка у Києві. Відділ рукописів. Ф. 3 (Іван Франко). Спр. 1602. 271 арк.
2. Грицак Я. «Яких-то князів були столиці в Києві?»: до конструювання історичної пам'яті галицьких українців у 1830—1930-ті роки. *Україна Модерна*. 2001. Ч. 6. С. 77—95.
3. Інститут літератури НАН України імені Т. Шевченка у Києві. Відділ рукописів. Ф. 3 (Іван Франко). Спр. 4355. 295 арк.
4. Львівська національна бібліотека НАН України імені В. Стефаника Відділ рукописів. М. Бучинський. Спр. 318. 12 арк.

5. Витанович І. *Володимир Навроцький (1847—1882). Перший український статистик-економіст в Галичині на тлі своєї доби.* Львів, 1934. 82 с.
 6. Студинський К. *Галичина й Україна в листуванні 1862—1884 рр. Матеріали до історії української культури в Галичині та її зв'язки з Україною.* Харків; Київ: Пролетар, 1931. 587 с.
 7. Франко І. Д-р Остап Терлецький. Спомини і матеріали. *Записки НТШ.* 1902. Т. 50. С. 1—64.
 8. Франко І. *Дневник В. Навроцького. Житє і слово.* Т. II. 1894. Кн. 6. С. 340—445.
 9. Левицький К. *Історія політичної думки галицьких українців 1848—1914 на підставі споминів.* Львів, 1936. 736 с.
 10. Шашкевич В. Лист до В. Навроцького. *Житє і слово.* 1894. Т. 1/2. Кн. 1. С. 123.
 11. Драгоманов М. *Австро-руські спомини (1867—1877).* Т. 2. Київ: Наукова думка, 1970. С. 151—288.
 12. Брик І. *Історія Товариства «Просвіта» у Львові.* Львів, 1932. 39 с.
 13. *Центральний державний історичний архів України у м. Львові.* Ф. 362. Оп. 1. Спр. 172. Арк. 1.
 14. Горак Р. *Львів — місто Івана Франка.* Львів: Центр Європи, 2010. 287 с.
 15. Франко І. *Зібрання творів: у 50 т.* Київ: Наукова думка, 1976. Т. 2. С. 334—335.
- REFERENCES
- Institute of Literature of the National Academy of Sciences of Ukraine. T. Shevchenko in Kyiv. Department of manuscripts. F. 3 (Ivan Franko). Ref. 1602 [in Ukrainian].*
- Hrytsak, Y. (2001). «What princes were the capitals in Kyiv?»: to the design of the historical memory of Galician Ukrainians in the 1830—1930s. *Ukraina Moderna (Part 6, pp. 77—95) [in Ukrainian].*
- Institute of Literature of the National Academy of Sciences of Ukraine. T. Shevchenko in Kyiv. Department of manuscripts. F. 3 (Ivan Franko). Ref. 4355 [in Ukrainian].*
- Lviv Scientific Library V. Stefanyk. Department of manuscripts (Spr. 318. M. Buchynskiy) [in Ukrainian].*
- Vytanovych, I. (1934). *Volodymyr Navrotskyi (1847—1882). The first Ukrainian statistician-economist in Galicia on the background of his time.* Lviv [in Ukrainian].
- Studynskiy, K. (1931). Galicia and Ukraine in correspondence 1862-1884. Materials on the history of Ukrainian culture in Galicia and its ties with Ukraine. Kharkiv; Kyiv: Proletar, 1931. 587 s. [in Ukrainian].
- Franko, I. (1902). Dr. Ostap Terletsky. Reminiscences and materials. *Notebooks of T. Schevchenko Scientific Society (Vol. 50, pp. 1—64) [in Ukrainian].*
- Franko, I. (1894). Diary of V. Navrotskyi. *Life and word (Vol. 2, book 6, pp. 340—445) [in Ukrainian].*
- Levitsky, K. (1936). *History of political thought of Galician Ukrainians 1848—1914 on the basis of memories.* Lviv [in Ukrainian].
- Shashkevych, V. (1894). Letter to V. Navrotskyi. *Life and word (Vol. 1/2, book 1, p. 123) [in Ukrainian].*
- Drahomanov, M. (1970). Austro-Ruthenian reminisy (1867—1877) (Vol. 2, pp. 151—288). Kyiv [in Ukrainian].
- Bryk, I. (1932). *History of the Society «Prosvita» in Lviv.* Lviv [in Ukrainian].
- Central State Historical Archives of Ukraine in Lviv. F. 362 [in Ukrainian].*
- Horak, R. (2010). *Lviv — the city of Ivan Franko.* Lviv [in Ukrainian].
- Franko, I. Collection of works: in 50 vol. (Vol. 2, pp. 334—335). Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].